

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонов А. Сады и парки Харьковской губернии / А. Антонов, А. Парамонов. — Х. : Райдер, 2008. — 176 с.
2. Борисова Т. М. Историчні та пам'ятні місця Харківщини / Т. М. Борисова, М. Т. Дяченко, М. В. Уманський. — Х. : Прапор, 1966. — 366 с.
3. Вороной А. Путешествие по Харьковщине / А. Вороной. — Х. : Майдан, 2005. — 244 с.
4. Врангель Н. Н. Старые усадьбы: Очерки истории русской дворянской культуры / Н. Н. Врангель // Нева. — СПб., 1999. — С. 5–79.
5. Губський П. В. Старий Мерчик / П. В. Губський // Сторінки історії. Старий Мерчик. — Х. : Кліо, 1995. — С. 287–698.
6. Лащенков Н. Из воспоминаний В. И. Ярославского о городе Харькове и Харьковской губернии / Н. Лащенков // Харьковский сборник. — Х. : Тип. губерн. правления, 1887. — Вып. 1. — С. 29–53.
7. Нащокина М. О русской усадьбе / М. Нащокина // Художник. — 1992. — № 4–5. — С. 1–2.
8. Родічкін І. Старовинні маєтки України / І. Родічкін, О. Родічкіна. — К. : Мистецтво, 2005. — 384 с.
9. Щукин В. Г. Вертоград заклочённый: из истории русской усадебной культуры XVII–XIX веков / В. Г. Щукин // Вопр. истории. — 2000. — № 4. — С. 109–117.

Надійшла до редколегії 22.12.2010 р.

УДК 94(477.54) “1918/1920”

І. С. ПЛАХТІЙ

### «КОМУНІСТИЧНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ» РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В ХАРКОВІ В 1918–1920 РР.

*Розглядаються «комуністичні експерименти» радянського режиму в соціальній сфері.*

*Ключові слова: громадянська війна, «загальна соціальна рівність», принцип «справедливого розподілу», заперечення всього «буржуазного».*

*Рассматриваются «коммунистические эксперименты» советского режима в социальной сфере.*

*Ключевые слова: гражданская война, «всеобщее социальное равенство», принцип «справедливого распределения», отрицание всего «буржуазного».*

*«Communist experiments» of the Soviet regime in the social sphere are examined.*

*Key words: civil war, universal social equality, principle of equitable distribution, negation of the entire bourgeois.*

Період 1918–1920 рр. — складний і суперечливий в історії України. Події, що відбувалися в той час, були спричинені гострою політичною кризою, зумовленою соціальними та національними протиріччями.

Демократичні процеси, які відбуваються в Україні, відкрили перед дослідниками можливість висвітлення тих періодів чи подій, які тривалий час були «білими плямами». До таких маловідомих сторінок належить намагання більшовиків вирішити соціальні проблеми в 1918–1920 рр.: «загальна соціальна рівність», принцип «справедливого розподілу» та ін.

У працях загального характеру [1] вирішальна роль відводилася КП/б/У. Головна увага приділялася більшовицькій пропаганді, перетворенням у соціальній сфері з класових позицій.

**Мета** статті — надати оцінку більшовицьким експериментам у Харкові в 1918–1920 рр. у вирішенні соціальних проблем.

Політика «воєнного комунізму» сприяла зміцненню радянського режиму (централізація виробництва й усіх сфер життя; примусова задача селянами надлишків сільськогосподарських продуктів та ін.). Але націоналізація й усупільнення не сприяли переведенню засобів виробництва у розпорядження нації або суспільства, вони означали одержавлення.

Як указують сучасні дослідники [2], більшовицька диктатура періоду громадянської війни характеризується потоптанням будь-яких правових норм, ліквідації свободи друку («очистка» бібліотек від «застарілої літератури», наповнення їх комуністичними книгами), боротьба з релігією, скасування викладання Закону Божого в навчальних закладах, відчуження від поліграфії церкви та ін.

Керівники КП/б/У у 1918–1920 рр. були ентузіастами швидкого переходу до комунізму. Вони не хотіли зважати на життєві інтереси народу і мало його розуміли. Але всіляко підтримували тих, хто ненавидів заможнішого від себе та співав гімни ленінському принципу «грабуй награване». Щоб позбутися внутрішньої контрреволюції, за їхнім задумом, необхідно було ліквідувати буржуазію і буржуазну інтелігенцію. Отже, більшовики, захопивши владу, одразу розпочали своє так зване державотворення з репресій, концентраційних таборів тощо. Для цього вони використовували позасудові методи насильства, жорстокість і беззаконня, фізичні розправи, необхідність здійснення яких пояснювалася так званою класовою доцільністю, навряд чи можна виправдати прагненням революції захищати себе. Це займалися місцеві працівники Надзвичайної комісії (ЧК) — орган, що був покликаний знешкоджувати контрреволюціонерів і віддавати їх до суду. Насправді ж співробітники ЧК часто розстрілювали невинних людей без суду і слідства.

У середині січня 1918 р. розпочав свою роботу юридичний відділ Харківської міськради. Він ліквідував старі судові установи й нотаріальні

контори в місті [3, Ф. Р. — 181. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк.12]. У третій декаді січня 1918 р. створено Харківський ревтрибунал. 21 січня під головуванням комуніста І. Межлаука ревтрибунал провів своє перше засідання. До судової відповідальності були притягнуті члени губернської земельної управи, які нібито ігнорували радянські закони про землю і «намагалися здійснювати розпорядження Центральної Ради». Рішенням трибуналу було закрито українські видання, що виходили друком у Харкові за часів Центральної Ради: тижневик «Рідне слово», щоденні газети соціального напрямку «Робітник» та «Нова громада», а частина їх редакторів репресовано. Як указувалося в рішенні ревтрибуналу, газета «Нова громада» «була гніздом шпигунства і контрреволюційних спроб боротьби з радянською владою» [4, 1918, 23 січня].

Проти створення ревтрибуналу були меншовики й есери. 22 січня 1918 р. на засіданні Харківської міськради меншовик Я. Рубінштейн заявив, що створений більшовиками ревтрибунал став насправді партійною катівнею. Більшовики цього не заперечували. Відповідь М. О. Скрипника була відвертою: «Так, це не суд, це розправа, оскільки нам необхідна розправа над ворогами революції» [5, с. 149–152]. Він порівнював злочинну діяльність трибуналу з роботою хірурга, який видаляє злоякісну пухлину. Необхідно зазначити, що ідеї комунізму в той час були мало популярними. Крім комуністів, деякою мірою їх сприймали лише робітники-люмпени і незначна незаможницька частина українського села.

У роки громадянської війни чека зміцнювалася кількома категоріями: латишами, поляками і китайцями, люди, не пов'язані з місцевими традиціями. В чека було чимало й євреїв, причому переважно в керівних органах. Більшість співробітників були людьми малоосвіченими, представники інтелігенції в цих органах становили виняток. У той же час в ЧК була велика плінність кадрів, яка надавала змогу більшовикам маніпулювати людьми. Чекісти не були впевнені, що тривалий час утримаються на посадах. Комуністи зробили їх своїм інструментом. Але чекістів надихала ілюзія, що вони — люди обрані, виконавці великої справи. Насправді ж у цих органах були авантюристи, казнокради, садисти — їхні злочини фіксувалися, але на певному етапі пробачалися.

У Харкові лише за перші дні розкопок, розпочатих 16 червня 1919 р., було виявлено 229 трупів — 107 у концтаборі, 97 у каторжній в'язниці і 25 біля саперних касарень. Розслідування проводив судовий слідчий з найважливіших справ А. Т. Богацький. Протокол судового медичного дослідження передано прокуророві палати. Усіх страчених було 268 осіб [6, с. 100].

У 1919 р. чека розмістилася у великому багатоповерховому будинку на Чайковській вулиці. Із п'ятірки харківської надзвичайки відомо лише чотирі імені — С. Покко, С. Цикліс, особливо жорстокий Ізраїліт і Маєвський. Відомо два імені катів-виконавців, комендантів — це знаменитий Саєнко і

Судаков. За спогодами О. Семененка, іменем Саєнка лякали дорослих людей, говорили, що він — звір [7, с. 69–70].

Коли денікінські війська 25 червня 1919 р. захопили Харків, жителі міста впізнавали своїх родичів і знайомих серед трупів тяжко битих людей в Чека на Чайковській вулиці, побачили потрошені черепи, поламані кістки. Находили й «перчатки» — шкіру, здерту з руки живої людини. Звичайно, це робота не одного Саєнка. Але він таки був найретельніший, найстрашніший серед інших мучителів і убивців [7, с. 69–70]. Згодом, після громадянської війни, Саєнко «будував соціалізм», працював у галузі господарського права.

Отже, радянський режим намагався створити «світлий образ чекіста». Але цей образ девальгувався розстрілами без суду і слідства невинних людей, тортурами, реквізиціями й іншими «засобами» чекістів.

12 грудня 1919 р. розпочав свою роботу Харківський губревком, призначений губкомом КП/6/У. Його робота характеризувалася методами насильства. Він реквізував друкарню «Южный край», закрив газету «Труд» як ворожу інтересам робітничого класу. 24 січня 1920 р. губревком створив Харківський ревтрибунал (голова — С. Покко, один із керівників харківської надзвичайки 1919 р.). До його складу входили: 5 правозаступників, 4 громадські обвинувачі і слідча комісія з 13 осіб [3, Ф.Р-203. — Оп.1. — Спр.5. — Арк. — 126]. Його завдання — боротьба з внутрішньою контрреволюцією, спекуляцією і мародерством.

Щоб не допустити проникнення в органи радянського режиму «контрреволюонерів», губревком у лютому 1920 р. створив атестаційну комісію, яка розглядала особові справи службовців радянських установ. У результаті органи радянської влади були очищені від «соціально ворожих елементів». Щоб потрапити на роботу в радянські установи, запроваджувався «класовий принцип». Упершу чергу приймали на роботу робітників за рекомендаціями профспілок [3, Ф. Р-202. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 24].

Більшовицька влада в 1920 р. прагнула по-революційному ввести «радянський спосіб життя». Але контроль комуністів не міг відразу проникнути в столітній побут міста, оскільки народні звичаї були живучими. Спочатку комуністи вирішили перейменувати вулиці й площі Харкова, які були б ідеологічними символами радянського режиму. «Наступ» більшовиків здійснювався також і на святих та церкву. Благовіщення, Вознесіння, Мироносиці мали дати місця К. Марксу, К. Лібкнехту, Я. Свердлову та ін. В кінці 1919 р. губревком видав наказ про перейменування вулиць і площ міста: вул. К. Лібкнехта (колишня Сумська), площа М. Тевелева (Миколаївська), площа Р. Люксембург (Павлівська), вул. 1 травня (Московська), вул. Я. Свердлова (Катеринославська), вул. Дзержинська (Мироносицька) та ін. Виконання наказу губревкому покладалося на міліцію і чека міста [8, 1919, 31 грудня]. Але більшовицькі назви вулиць і площ населення не сприймало Харкова. Фактично жителі міста їх ігнорували. Вулиця К. Лібкнехта і площа

Р. Люксембург у щоденному житті існували як Сумська вулиця і Павлівська площа [7, с. 11].

Більшовицькому режиму не вдавалося забезпечити хоча б мінімальної потреби робітників міста пайковим продовольством. 9 березня 1920 р. Харківський губком КП/б/У звернувся до керівництва УСРР з листом, в якому характеризувався жахливе продовольче становище робітників [9, с. 120]. З другої половини 1920 р. більшовики почали наступ на вільний ринок. Купівля на вільному ринку заборонялася. Губчека продовжувала експропріацію продовольства в заможних верств населення міста. Конфіскації продовольства також проводилися й у селян, що везли його на продаж до Харкова [3, Ф.Р-202. — Оп.1. — Спр. 36. — Арк.64].

Радянська влада суто протизаконними методами намагалася поліпшити життя тим соціальним групам, які підтримували помилкову ідею «всезагальної соціальної рівності». З січня 1920 р. у Харкові було вирішено провести акцію, метою якої стало відбирання в забезпеченіших жителів «зайвого майна». Чи потрібне воно тій чи іншій сім'ї, вирішували, звісно, не власники, а влада. У рішенні губкому КП/б/У і губревкому йшлося: «...метою нашою є бажання забезпечити гуртожитки робітників і радянських установ, у першу чергу притулки, їдальні, лікарні, необхідним обладнанням, білизною, одягом; наш принцип — принцип справедливого розподілу, і тому ми маємо утримуватися від жорстокості й усяких потурань» [10, 1920, 7 січня].

Харків було розподілено на ділянки. Мобілізували понад півтисячі робітників, розбили їх на п'ятірки, на чолі з членами КП/б/У. Вони мали обстежити кожну квартиру, горище, сараї, підвали будинків. Лишки, що були в них за нормою, заносили в одну або декілька кімнат, зачиняли, опечатували, а ключі передавали голові Будкому. Від обшуків звільнялися тільки працюючі робітники і члени КП/б/У. Робітників, що проводили обшуки, детально інструктували: скільки й яких саме речей можна залишити. Наприклад, чоловічих верхніх сорочок для кожного — по три, спідніх сорочок — по чотири, теплих пальто — одне, костюмів — два, штанів — одні; сімейним — одне ліжко на двох, простирадл — два, ковдр — одну на двох. Наказувалося: хустки великі, каракулеві, котикові жакети і пальто реквізувати, валянки всі забрати [10, 1920, 7 січня]. Також було експропрійовано посуд (ножі, металеві миски, каструлі, самовари та ін.); реквізувано хутряні і шкіряні вироби, продовольство, гроші й коштовності. До середини лютого 1920 р. було реквізовано в заможного населення понад 54 тис. штук різних речей (матраци, ковдри, подушки, чоловічий і жіночий одяг, рушники та ін.); понад 3 тис. ложок, виделок, тарілок, склянок, близько 5 тис. ліжок [11, 1920, 15 лютого].

У ніч з 5 на 6 червня 1920 р. в Харкові, за рішенням губкому КП/б/У і міськради, знову було проведено обшуки в будинках буржуазії. Для цього мобілізували делегатів безпартійної конференції робітників міста, членів

КП/б/У, які були на чолі загонів, чекістів та ін. [12, с. 34]. У результаті конфіскували значну кількість різноманітної білизни, декілька сот килимів, сотні тисяч цигарок, десятки тисяч шматків мила, грошей, коштовностей, аптекарських товарів.

До кінця серпня в Харкові таким чином «зібрали» значну кількість речей, бракувало приміщень для його зберігання. Водночас повідомлялося, що особовий склад губернської міліції не мав достатньо ні взуття, ні одягу [3, Ф.Р-181. — Оп. 1. — Спр. 89. — Арк. 5], а протягом 1–7 вересня ні міліціонери, ні в'язні не одержували навіть хліба.

Робітники Харківського паровозобудівного заводу, відчуваючи себе «господарями» підприємства, восени 1920 р. винесли для власного господарства чи на продаж десятки тонн заліза, забирали молотки, лопати та ін. На заводі були й інші серйозні недоліки: техніка, що ремонтувалася, стояла під відкритим небом, не вистачало кваліфікованих робітників, завод був перервантажений ремонтом автомашин [13, с. 180–181]. У середині жовтня збори робітників заводу ухвалили: передати до товариського дисциплінарного суду викрадачів державного майна, посилити трудову дисципліну [14, Т.2, с. 632–633].

Улітку 1920 р. радянський режим у Харкові ліквідував приватну торгівлю (кравецькі й інші майстерні, які одночасно були й магазинами). Власників заарештували і зобов'язали працювати у військових кравецьких майстернях [12, с. 34]. Також було опечатано приватні великі магазини й контори, проведено в них обшуки. Обшуки виявили мануфактуру, медикаменти, коштовності та ін. [12, с. 35].

Подібні акції по відбиранню в буржуазії зайвого майна проводилися і восени 1920 р. Але більшовицька ідея «всезагальної соціальної рівності» не спрацювала. Реквізованими речами буржуазії не можна було поліпшити ні мінімальне забезпечення робітників товарами широкого вжитку, ні задовольнити їх продпайками. Негативний крок більшовиків — ліквідація приватної торгівлі. Кустарні майстерні були єдиним джерелом задоволення потреб населення товарами першої необхідності. В результаті робота швачок зосереджувалася не на потребах людей, а в інтересах більшовицького режиму [15, 1920, 14 жовтня].

Громадянська війна спустошила не тільки тіла й душі людей, але й ліквідувала майже всі системи життєзабезпечення. Наприклад, у Харкові зруйновано понад 35 відсотків квартир, а населення в кінці 1920 р. зросло вдвічі (230 тис. осіб) [16, с. 1]. Столиця УСРР посіла перше місце в Україні за рівнем житлової кризи. Органи радянської влади продовжували виселення з квартир так званих «нетрудових елементів». Якщо на державній службі не перебували інженери, лікарі, артисти, музиканти, художники та ін., вони виселялися, а на їх місце переїжджали робітничі сім'ї.

Міськрада Харкова намагалася дещо поліпшити житлові умови робітників. Ще в січні 1918 р. виконком міськради ухвалив рішення передати

домоволодіння осіб, що наживалися на аренді квартир, у відання будинкових комітетів. Було встановлено рівень квартплати в приватних будинках. А безробітні, бідняки, непрацездатні й студенти були від неї звільнені. Незначна частина робітничих сімей перейшла з підвалів і сараїв у квартири буржуазії.

Улітку 1920 р. міськрада продовжила роботу по переселенню робітників у будинки буржуазії. Їй доводилося долати опір робітників, які не були впевнені в міцності й тривалості радянського режиму [12, с. 35]. Крім того, вони були пов'язані з городами біля своїх хатинок на околицях міста. Робітників лякала паливна криза, яка найгостріше відчувалася в будинках з центральним опаленням, а також далека відстань від підприємств при скороченні трамвайного руху та ін.

Тільки з осені 1920 р. робітничі сім'ї Харкова почали переселятися в будинки буржуазії. Це стало можливим тому, що частина буржуазії Харкова, як і інших міст України, виїхала за кордон.

Поставивши за мету збудувати новий соціально-економічний лад, комуністи сприяли культурним процесам, але прагнули спрямувати їх на розрив з «проклятим минулим» через знищення «буржуазної» школи і заміни її «пролетарською». В Україні становлення освітньої системи базувалося на принципах вузькофахової професійної освіти.

Захопивши в середині грудня 1917 р. владу в Харкові, більшовики вдалися до руйнування системи народної освіти, що склалася в УНР, і почали створювати «пролетарську» трудову школу. Історію, літературу пропонувалося викладати на основі ідей соціалізму. Скасовувалося викладання Закону Божого. В усіх середніх навчальних закладах скасовувалися посади директорів, інспекторів. Замість них вводили посади голів педагогічних рад, їх помічників [17, с. 219]. Більшовикам удалося залучити частину педагогів до перебудови шкіл.

Після встановлення режиму більшовиків у січні 1919 р. в Харкові для організації культурно-освітньої роботи створено Наркомос УСРР, а при ревкомах і радах — відділи освіти. Основна увага приділялася соціальному реформуванню школи. Місцеві відділи освіти під керівництвом більшовиків складали списки «соціально ворожих елементів». Тобто педагогів, вихідців із семей дворян, поміщиків, священників, кустарів та ін. не допускали працювати у сфері освіти.

Місцеві ревкоми і ради проводили націоналізацію книжкових багатств. Так, згідно з постановою Харківської міськради від 31 січня 1919 р., націоналізовано всю книжкову справу [18, с. 11]. Подібні акції не давали позитивних результатів населенню. Літературу приватних книжкових магазинів звозили на склади, там її фільтрували більшовики, значну частину вилучали і населення не мало можливості ознайомитися з нею. На основі так званого «класового принципу» відділ освіти міськради комплектував книжкові магазини і бібліотеки «однопартійною» комуністичною літературою.

У лютому 1919 р. у відання відділу освіти міськради перейшли всі навчальні заклади міста. Вводилися нові правила прийому студентів до ВНЗ. Перш за все до них брали робітників і селян за рекомендаціями партійних, комсомольських і профспілкових організацій. Вступні іспити відміняли, а документи про закінчення середньої школи у осіб цих категорій не вимагали. Було скасовано плату за навчання. Посади ректорів і проректорів скасовувалися, вводилася посада комісара ВНЗ.

У квітні 1919 р. уряд УСРР ухвалив декрет про охорону історичних пам'яток і предметів мистецтва [19, с. 92]. Місцевим радам надавалося право оголошувати твори мистецтва надбанням народу. Згідно з рішенням художнього підвідділу міськради Харкова, твори живопису, скульптури реквізувалися [18, с. 12–13]. Почалося виконання плану монументальної пропаганди, який більшовики вважали знаряддям ідеологічної боротьби. У травні цього ж року уряд УСРР прийняв декрет «Про знесення з майданів та вулиць пам'ятників, збудованих царям та царським посіпакам» [20, с. 76]. Натомість у Харкові, Києві, Одесі й інших містах були відкриті пам'ятники К. Марксу, встановлені погруддя Ф. Енгельса, В. Леніна, Я. Свердлова. Особливої цінності вони не мали і були ідеологічними символами більшовицького режиму. 18 травня 1919 р. декрет уряду УСРР передбачав створення у містах ВНЗ спеціального органу для щорічного переобрання викладачів та асистентів, скасував усі вчені ступені і звання [21, с. 50–51]. Він мав негативні наслідки для розвитку вищої школи. Сприймаючи такі «заходи», частина так званої «старої» інтелігенції рушила за кордон.

Після розгрому денікінських військ радянський режим на початку 1920 р. поновив освітню діяльність. На основі декретів уряду УСРР місцеві органи влади брали у своє відання школи, внз, театри, музеї, бібліотеки. У зв'язку з відсутністю палива, епідемією тифу, роботу шкіл у Харкові вдалося розпочати тільки з 15 березня. Дуже не вистачало вчителів. У школах створювали курси з підготовки вчителів. Продовжував існувати синдром недовіря до «старої» інтелігенції. Кандидатура кожного вчителя розглядалася і затверджувалася на рівні президії губвиконкому [3, Ф. Р-203. — Оп.1. — Спр.119. — Арк.171]. Але загостренню проблеми підготовки вчителів сприяла «лібералізація» режиму жорсткої централізації щодо залучення кадрів старої інтелігенції до роботи в школах.

В умовах радянського режиму розпочалася руйнація системи вищої освіти. Більшість викладачів і студентів насторожено, а то й вороже ставилися до нової влади та її новацій. У Харкові «пролетаризацію» вищої школи очолила рада комісарів ВНЗ. Вона усувала і призначала викладачів, переглядала навчальні програми і спиралася на більшовицький осередок студентів вузів. Отже, почалася ліквідація автономії ВНЗ та запровадження одноосібної влади політкомісарів. Улітку 1920 р. Наркомос УСРР ліквідував університети на підставі звинувачення в тому, що вони «законсервовані»



носії застарілих форм освіти [22, с. 104]. На їх основі було створено галузеві навчальні заклади. Незначна частина так званої «старої» професури змушена була підтримувати заходи радянського режиму. Його органи вважали за необхідне використати досвід дореволюційної вищої школи, завбачливо назвавши викладачів як «буржуазних спеціалістів». Їм створили умови для життя і праці, зокрема виділяли продпайки в лиху годину продовольчих труднощів. Тих педагогів, які не бажали співпрацювати з радянськими органами освіти, вважали саботажниками. У таких випадках влада діяла «революційними» методами. Професорсько-викладацький склад змушували працювати за вказівкою цих органів. У травні 1920 р. Наркомос УСРР видав постанову про мобілізацію професорсько-викладацького складу вищої школи з метою забезпечення нормальної роботи ВНЗ. «Ніхто не має права, — зазначалося в ній, — відмовлятися від обов'язків, що покладені на нього Наркомосом в галузі творчої роботи по проведенню реформи вищої школи» [23, Ф. 166. — Оп. 1. — Спр. 932. — Арк. 23]. Навіть за таких умов у ВНЗ Харкова працювали видатні вчені: історики Д. І. Багалій, В. П. Бузескул, біохімік О. В. Палладін, гідромеханік Г. В. Проскура та ін.

«Пролетаризуючи» вищу школу, комуністи добилися деяких змін у соціальному складі студентства. Якщо до 1917 р. прошарок дітей робітників і селян був мізерним, то в 1920 р. вони склали близько 10 відсотків студентів [24, с. 148–149]. Водночас серед студентів ВНЗ не було вихідців із заможних прошарків населення, які напередодні жовтневого перевороту 1917 р. становили переважну більшість студентства.

Наприкінці 1920 р. в Україні розпочали роботу 38 ВНЗ (серед них 10 — у Харкові), в яких навчалися 57 тис. студентів і працювало 2,1 тис. викладачів [22, с. 164]. Порівняно з цим у 1914 р. в ВНЗ України (з них 4 — у Харкові) навчалось 26,7 тис. студентів. Зростання відбулося завдяки розукрупненню ВНЗ. Крім того, серед студентів у 1920 р. було немало таких, які значилися в списках, але не навчалися постійно.

Отже, розвиток суспільства в 1918–1920 рр. відбувався через політичне і соціально-економічне насильство. Більшовики за допомогою репресій проти «соціально-ворожих елементів» не спинялися ні перед чим для утримання своєї диктатури. Усе «буржуазне» заперечувалося. Політика «воєнного комунізму» з її жорстокістю не сприяла залученню інтелігенції на сторону радянського режиму. Моральні принципи підпорядковувалися так званим класовим імперативам. Знання, талант поступалися місцем амбіціям та переконанню в тому, що класовий підхід може компенсувати відсутність знань і культури. Негативно виявлялася ліквідація університетів. Університетська підготовка була втиснута в тісні рамки спеціальних інститутів. Така структура не відповідає декларованим принципам більшовиків — виховати «творчу освічену особистість».

Принцип більшовиків про соціальну справедливість почали розуміти як соціальну винятковість певних класів і верств, за яку, на думку її представників,

мали належати соціальні привілеї. Абсолютизація принципу класового відбору до ВНЗ не мала нічого спільного з демократичними принципами, проголошеними більшовиками. Така «демократизація» перетворилася на справжню дискримінацію «непролетарських» верств.

Таким чином, Наркомос УСРР йшов у фарватері декретів РСФФР про «пролетаризацію» середньої і вищої школи. Частина так званої «старої інтелігенції» («буржуазні спеціалісти») змушена була підтримати радянський режим у перебудові освіти. Вищу школу закрили для осіб «нетрудового населення». Дотримання так званого «класового підходу» позбавляло можливості залучати до ВНЗ талановиту молодь із заможних верств населення.

Увесь процес навчання зводився до того, щоб підготувати нову інтелігенцію, яка б беззаперечно слугувала радянському режиму і не ставала б в опозицію до більшовиків та ідеології комунізму.

### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гутянський С. К. Здійснення ленинських принципів народної освіти на Україні / С. К. Гутянський. — К., 1960 ; Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр. / Г. М. Шевчук. — К., 1967 та ін.
2. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С. В. Кульчицький. — К., 1996 ; Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр. Т. 1. Джерелознавче дослідження / С. Білокінь. — К., 1999 та ін.
3. Харківський облдержархів.
4. Вестник УНР, 1918.
5. Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918–1920 гг.) : Сб. док. и материалов. — Х., 1973.
6. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр. Т. 1. Джерелознавче дослідження / С. Білокінь. — К., 1999.
7. Семененко О. Харків, Харків... / О. Семененко. — Харків-Нью-Йорк, 1992.
8. Известия Военно-революционного комитета, 1919.
9. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С. В. Кульчицький. — К., 1996.
10. Коммунист, 1920.
11. Известия Всеукраїнського і Харківського губревкома, 1920.
12. Волин Б. «Высокая политика» и малые дела / Б. Волин // Коммунист. — 1920. — №4.
13. Реєнт С. П. Масове залучення робітників України до діяльності в Робітничо-селянській інспекції у 1920 р. / С. П. Реєнт // У боротьбі за Жовтень: Зб. наук. пр. — К., 1981. — С. 169–184.
14. Гражданская война на Украине. 1918–1920: сб. док. и материалов. В 3-х т., 4-х кн. — Т. 2. — К., 1967.
15. Вісті ВУЦВК, 1920.
16. Статистика України. №13. Серія 1. Демографія. Населення Харьковської губернії по даним переписи 1920 г. — Х., 1922.

17. Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920. В 3-х т. — Т. 1. — К., 1967.
18. Сборник постановлений и распоряжений Харьковского Совета рабочих депутатов со 2 января по 10 февраля 1919 г. — Х., 1919.
19. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1920 рр. Зб. док. — К., 1979.
20. За ленинським планом. Монументальна пропаганда на Україні в перші роки радянської влади. 1918-1922. — К., 1969.
21. Культурне будівництво в Українській РСР / 1917 — червень 1941 рр. — К., 1959.
22. Вестник профессионально-технического образования. — 1921. — №11–14.
23. ЦДАВО України.
24. Розвиток української культури за роки радянської влади. — К., 1967.

Надійшла до редколегії 14.12.2010 р.

УДК 243.3:230.2(477) “164”

Н. М. ШАЛАШНА

## **НАЦІОНАЛЬНА СВОЕРІДНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ІКОНИ СЕРЕДИНИ XVII СТ. ТА ЇЇ ДОГМАТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ БОГОСЛОВАМИ КІЄВО-МОГИЛЯНСЬКОГО КОЛЕГІУМУ**

*Розглядається питання впливу Києво-Могилянського колегіуму на розвиток ікони в Україні XVII ст. Аналізується взаємовплив філософських концепцій та мистецької практики у створенні національної своєрідності української ікони.*

**Ключові слова:** Києво-Могилянський колегіум, українська ікона, національна культура.

*Рассматривается вопрос влияния Киево-Могилянского коллегіума на развитие иконы в Украине XVII в. Анализируется взаимовлияние между философскими концепциями и художественной практикой в создании национального своеобразия украинской иконы.*

**Ключевые слова:** Киево-Могилянский коллегіум, украинская икона, национальная культура.

*This article is presented deals with the investigation of the Kyiv Mohyla Academy's role in the process of development of the icon painting of Ukraine in the 17th century. The author analyses the correlations between of the philosophical conception and practical incarnation of the national character Ukrainian icon.*

**Key words:** Kyiv Mohyla Collegium, Ukrainian icon, national culture.